

CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep

Gaziantep during World War II according to the Inspectional Reports of CHP

Metin KOPAR*
Adıyaman Üniversitesi

Özet

Parti Müfettişliği, 1923 yılında CHP'nin bir örgüt ve siyasî bir parti olarak görevlerini yerine getirebilmesi amacıyla öngördüğü siyasî reformlardan biri olarak uygulanmıştır. Amaç, parti örgütü üzerinde denetimi sağlamak ve partinin geleneksel merkeziyetçi yapısını güçlendirmektir. Müfettişler bölgeleri dâhilindeki vilayetlerin yol ve nakil vasıtaları ve mevsimlerin seyri bakımından, senede iki defa olmak üzere, yapacakları teftişleri programlayarak, hangi ay nerede bulunacaklarını bildirir bir teftiş plânı tanzim edip, CHP genel sekreterliğine göndermişlerdir. Bu çalışma gerek Gaziantep bölgesi parti müfettişlerinin ve gerekse de Gaziantep mebuslarının 1941-1945 dönemi içerisinde tanzim ettikleri teftiş raporları ışığında Gaziantep'in sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu tespit etmek amacıyla yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: CHP, Müfettişlik, Gaziantep, Ekonomi, Eğitim, Sağlık

Abstract

The Party Inspectorship, under the special circumstances of the period, has been held as one of the political reforms carried out by RPP so as to fulfil its duties both as an organisation and a political party. The aim has been to exercise supervisory control over the party organisation and to make the party's traditional centralist structure strong. The inspectors would schedule their inspections twice a year in terms of means of transportation and course of seasons in their own provinces, would prepare a plan for the inspections, informing as to where they would be in which month, and would send them to the secretariat general of RPP.

This paper aims to ascertain the socio-economic and cultural status of Gaziantep in the light of the inspection reports drawn up by both the party inspectors of the district of Gaziantep and the deputies of Gaziantep during 1941-1945.

Key Words: CHP, Inspectorship, Gaziantep, Economy, Education, Health

* Yazışma Adresi: Adıyaman Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E- mail: m.kopar@hotmail.com

GİRİŞ

1923-1946 dönemi Türk siyasi tarihinde “Tek Parti Dönemi” olarak adlandırılır. Bu dönemde CHP kendi örgüt teftiş mekanizmasını belirlemiş, bu parti teftiş mekanizması yeni nizamname ile oluşturulmuştur. CHP’de ki Parti Müfettişliği, bir kurum olarak yeni değildi. Aksine, Parti Müfettişliği, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin nizamnamesinden alınarak, ilk kez 1923 yılında, yani daha CHP’nin kuruluşunda kabul edilmişti. Vilâyetler münakale durumlarına göre teftiş bölgelerine ayrılır. Her teftiş bölgesi de o bölgeye dâhil bir vilayetin adıyla anılır. Bu bölgelerden birine bir parti müfettişi gönderilirdi¹.

Cumhuriyet Halk Parti Nizamnamenin 82. maddesine göre “Mıntıka Müfettişliklerinin” kurulması öngörüldü. Bu madde gereğince 1925 yılında CHP İstanbul İl Kongresi başladıktan bir ay sonra bütün ülke 14 Parti Müfettişliği mintıkasına ayrıldı ve bu mintıkların her birinin başına bir müfettiş atandı². Parti Müfettişleri oldukça geniş yetkilerle donatıldı. 1927 Nizamnamesinde de belirtildiği gibi müfettişler mintıkları dâhilinde partinin en büyük temsilcisi olup, partinin ve örgütün tüm işlerinin düzenlenmesi ve kontrolü ile görevlendirilmişlerdir³. Parti Müfettişliği, daha sonraki yıllarda da sürdürülmüş fakat 1931 yılında kabul edilen Parti Nizamnamesi ile kaldırılmıştı⁴. Ancak bu durum, 1935 tarihli nizamname ile tekrar devam etti. Yeni nizamnamede, Parti Müfettişleri’nin, Umumi İdare

¹ **CHP Teftiş Talimatnamesi**, Ankara 1943, s. 3.

² Madde 37. Mütteaddit Vilayetler bir daire-i teftiş olmak üzere memleket teftiş mintıklarına taksim olunur ve her mintıkada da bir müfettiş bulundurulur.

Madde 38. Müfettişler; 32’nci maddeye tevfikân umumi heyet-i idarece intihap ve riyaset divanınca tayin olunurlar.

Madde 39. Müfettişler; mintıkları dâhilinde Fırka umur ve muamelâtının nazımı ve Fırkanın, o mintıkada en büyük mümessilidir. Mutemetlerle heyet-i idarenin ve Fırka teşkilatına dâhil bilcümle müessesatın muamelât ve hesabatını murakabe ve teftiş ve usulüne mugayır gördükleri hususatı tashih ederler.

Madde 40. Siyasî, içtimai, iktisadi, kültüre ait ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin namzetlikleri Fırka müfettişlikleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilan olunur.

Madde 41. Müfettişler Kaza ve Vilayet Kongreleri tarafından yapılan intihabatta feshi mucip cihet gördükleri halde yeniden intihabat yapılmak üzere o gibi intihabattın feshini esbab ile umumi heyet-i idarenin kararını arz ederler.

Madde 42. Müfettişler kâtib-i umumilikçe tayin edilecek tarihte lâakal senede bir defa fırka merkezinde ictima ederler.

Madde 43. Mıntıka müfettişlikleri tarafından vuku bulacak tebligatı, mintıklarındaki bilûmum teşkilât kabul ve icraya mecburdur.

Madde 44. Müfettişlerin vezaif-i müteferriası umumî heyet- i idarece hususi bir talimatname ile tesbit edilir. bkz., Mete Tuncay, “CHP’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri”, **Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)**, C. 36, No: 1-4, (Ocak-Aralık 1981), s. 281-333.

³ Önder Duman, “CHP Teftiş Raporlarına Göre Giresun’un Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu (1935-1945)”, **Uluslar Arası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu**, 09-01-2008, Giresun, s.168-171.

⁴ “Fırka teşkilatının teftiş ve murakabesine Umumi İdare Heyeti azaları memur olabileceği gibi Fırka mebus veya mensupları da bununla tavzif edebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzuma göre katib-i umumilikçe tayin edilir.” Mete Tuncay, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1989, s.434.

Heyeti'ne, Umumi İdare Heyeti üyeleri arasından, partili mebuslardan ya da parti mensuplarından atanabileceği hükme bağlanmıştı

CHP Teftiş Talimatnamesi, Umumi İdare Heyeti tarafından hazırlanarak, 21 Haziran 1939'da CHP Genel Başkanlık Divanı'nca kabul edildi. CHP Teftiş Talimatnamesi'nin giriş kısmında, "parti teşkilat merkezinin sıkı bir kontrol altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalıştırılması hususu" vurgulanıyordu. CHP Teftiş Talimatnamesi, parti örgütünün çalışmalarını, parti müfettişleri aracılığı ile "daimi teftiş ve murakabe altında bulundurmak" amacıyla hazırlanmıştı. 1939 yılında kabul edilen nizamname ile yeniden parti teşkilatı içine dâhil edildi. Genel Sekreterlikçe mebuslar arasından seçilen müfettişler, 1939 nizamnamesine göre, bölgelerindeki parti örgütlerini kazalara kadar yılda en az iki kez denetleyecekler, Meclisin yaz tatili müddeti hariç olmak üzere yılda en az altı ay mıntıklarında bulunacaklar ve bu süre zarfındaki gözlemlerini raporlar halinde Ankara'ya sunacaklardı. Müfettişler bir yerde memleketin asayişini ve rejimin emniyetini bozacak hareketlere ve niyetlere dair bir haber aldıktan sonra bunu en çabuk bir vasıta ile derhal o mahallin en büyük Mülkî Amirlerine ve Genel Sekreterliğe bildireceklerdi. Parti örgütü bulunan iller, duruma göre 1-3 vilâyeti ihtiva eden teftiş bölgelerine ayrılacak ve bu bölgelere birer Parti Müfettişi seçilip, tayin edilecekti. Parti Müfettişleri'nin bölgelerindeki parti örgütlerini, kazanana kadar, mümkünse nahije ve köy ocaklarını da, yılda en az iki kez denetlemeleri öngörülmüştü. Parti Müfettişleri icabında bölgelerindeki kongrelere ve İdare Heyetleri'ne başkanlıkta edebileceklerdi. Parti Müfettişleri teftiş ve tahkik sırasında, parti dışında kalan teşkilat ve müesseseleri alakalandıran yolsuzluklara tesadüf ederlerse, lüzum ve ehemmiyetine göre, yapılacak muamele hakkında Genel Sekreterlikten talimat isteyeceklerdi. Parti Müfettişleri'nin yetkileri sadece Parti içi denetimle sınırlı değildi. Parti Müfettişleri parti dışında kalan teşkilat ve müesseseler ile de ilgileneceklerdi. Görüldüğü gibi, CHP Teftiş Talimatnamesi'nde, parti örgütünün hükümeti kayıtsız şartsız destekleyen bir aygıt olarak kalması, parti dışı tüm kuruluşların CHP'nin ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstermesi ve sınıf mücadelesini uyandırmak maksatlarını güden ya da CHP'ye karşı menfi fikir ve duygu taşıyan fert veya zümreler olup olmadığının saptanması isteniyordu. Talimatnamede yer alan muvakkat maddeye göre de, parti örgütü bulunmayan illerde parti içi denetim, Genel Sekreterlikten gönderilen Muvakkat Müfettişler tarafından yerine getirilecekti⁵. CHP'nin bu dönemde örgütleri teftiş konusunda müfettişlerin yanı sıra, mebuslardan da istifade ettiği görülmektedir. Meclisin tatile girdiği dönemlerde seçim bölgelerine gelen mebuslar, parti örgütünün çalışmaları ve halkın ihtiyaçları ile ilgili tanzim ettikleri raporları Genel Sekreterliğe sunmuşlardır.

Teftiş Raporu'nun üzerin de teftiş edilen ilin ve teftiş edilen mıntıkların (ilçe ve bucakların) adları ile birlikte teftişe memur edilen kişinin adı ve hüviyeti de yazılıyordu. Parti müfettişliği sistemine yönelik olarak, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde 20 parti müfettişi ve buna bağlı

⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İstanbul 1996, s.95-96.

olarak da görev yerleri belirlendi. Müfettiş sayısı, 1940 yılından önce 25'e, sonra da 26'ya çıkarıldı⁶.

I. Gaziantep İlinin Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Durumu

Gaziantep, medeniyetlerin doğup geliştiği Mezopotamya ve Akdeniz arasında olmasının yanı sıra güneyden kuzeye, doğudan batıya giden yolların keşiştiği önemli bir noktada yer almaktadır. Dolayısıyla Gaziantep tarih öncesi çağlardan itibaren insan topluluklarının yerleşme sahası ve uğrak yeri olmuştur. Tarihi İpek Yolu üzerinde olması da önemini ve canlılığını devamlı olarak korumasına olanak sağlamıştır⁷.

Osmanlılar döneminde Maraş eyaletine bağlı bir sancak olan Gaziantep, ekonomik yönden Halep'e bağlı olup, Antep'e ait gelirler Halep valisine mansip olarak verilmişti. Bu yüzden yönetimi Halep valisine aittir. 1830 yılında sancak merkezi olmaktan çıkarak Halep'e bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1832 yılında da Mısır Hıdivliği'ne ilhak edilmiştir. Bu durum 1840 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl tekrar merkezi hükümetin idaresine girmiştir. Osmanlılar döneminde Antep'in önemli bir ekonomik merkez olmamasının sebebi Antep'in Halep şehrinin hemen yanı başında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Zira Halep bölgenin idarî, askerî, ticarî ve kültürel merkezi durumundadır⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması sonucu bölge tümüyle İngiliz ve Fransız birliklerinin işgaline girmiş, savaş sırasında iyice kötüleşen ticarî hayat tamamen sönmüştür. Bu yıllarda çok büyük maddî ve beşerî kayıplar meydana gelmiş ve 83.000 olan kent nüfusu savaşın bitiminde 20.000'nin altına inmiştir⁹.

Antep'in bugün ülkemizin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi oluşu Cumhuriyet'in ilânından sonra olmuştur. Millî Mücadele döneminde büyük tahribat gören Gaziantep (1923-1950) yılları arasında hızlı bir kalkınma çabası içine girmiştir.

Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen Antep halkının hükümetin politikalarına bakışımı belirten raporda Gaziantep halkı çalışkan, müteşebbis, uyanık ve kültür seviyesi yüksektir. Dünya vaziyeti karşısında yurdun her tarafında olduğu gibi Gaziantep'te de halk hükümetin dış siyasetini yerinde bulmuş, alkış tutmuş, bu zamana kadar harp belasından uzak bulundurmuş olmasını minnettarlıkla karşılamıştır¹⁰. Millî Mücadele döneminde memleketlerinin kurtulması için dünyayı hayrette bırakacak şekilde düşmanla dövüşen nesil ve onların çocukları günün birinde harp afetinin yurduna da sirayetini hesap etmekte yurdun müdafaası için hazır olduklarını ifade etmektedirler. Yurdun

⁶ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul 1999, s.247.

⁷ Bilgehan Pamuk, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, İstanbul 2009, s. 34.

⁸ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**, Ankara 2009, s.178.

⁹ Erdal Ceyhan, **Gaziantep Tarihi**, Gaziantep 1999, s. 174.

¹⁰ 21.12.1943 Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 83.

müdafaası için hazır olmakla beraber harp korkusu ile şahsi teşebbüslerinden geri kalmamışlardır¹¹.

II. Dünya Savaşı öncesi hükümet savunma giderlerini karşılayabilmek için bütçede %50 oranında pay ayırmıştı. Hükümet bu gideri karşılamak için de doğal olarak halka yönelmek zorunda kalmış ve bu kapsamda bir taraftan “olağan dışı” vergiler konulmuş, diğer taraftan da mevcut vergiler artırılmıştı. Örneğin kazanç vergisi çeşidine göre %50, %25 ve %10, hava kuvvetlerine yardım ve muamele vergileri de %100 oranında artırılmıştı. Hükümet bunların yanı sıra köylüyü doğrudan ilgilendiren iki vergi daha koymuştu. Bunlar toprak mahsulleri ve hayvan vergileriydi. 1943'te alınmaya başlayan toprak vergisine göre üreticiler ürünlerin %8'ini devlete verecekti. Nitekim Nisan 1944'te bu oran %10 çıkarıldı¹². Dolayısıyla savaşla birlikte bir yandan enflasyonist ortamda fiyatlar diğer yandan artan vergi yükü Gaziantep halkının yaşam koşullarını önemli ölçüde etkiledi.

Gaziantep Mebusu Abdurrahman Melek tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılan raporda Gaziantep'in II. Dünya Savaşı yıllarındaki en önemli eksikliklerinden biri demir yoludur. Bu savaş yıllarında demir yolunun olmayışı kendisini daha fazla hissettirmiştir. Şehir ticaret ve sanayi memleketi olduğu gibi mütenevvi mahsulâtı da vardır. Fakat buna rağmen az zahire yetiştirir. O yıl herhangi bir olumsuzluk olmadığı takdirde Vilayete üretilen ürün, halkın ve hayvanatın ihtiyacını ancak beş altı ay karşılayabilir. Bu durum karşısında halkın ihtiyaçlarının karşılanması için Vilayetlerden hububat getirmek ihtiyacı ortaya çıkar. Gaziantep'i tren hattına bağlayan en kısa yol Narlı istasyonudur. Bu istasyon Gaziantep'e 55 kilometredir. Fabrika ve tezgâhların mamulleri askeri birliklerin ihtiyaçları halkın ve hayvanatın iâşe bakımından ihtiyaçları tamamen bu yoldan karşılanmaktadır¹³. Vilayetin üç kazası, yani iki yüz elli bin nüfusu demiryolunu Narlı istasyonundan ihtiyacını karşılar. Gerek ticarî eşya, gerek yolcu bakımından bu istasyondaki izdiham fevkalade çöktür. Hem istasyon bakımsız hem de eşya için hangarı yeterli değildir. Yolcuların oturup istirahat etmeleri, beklemeleri, en basit ihtiyaçlarını karşılamaları için salonu, büfesi yoktur. Bu istasyonda halkın ihtiyaçlarını karşılayacak bir bina, bir büfe, bir hangar lâzımdır. Ayrıca Narlı'ya idarî teşkilat bakımından ehemmiyet verilmesi, burasının bir nahiye merkezi haline getirilmesi zarureti kendini göstermektedir. Bu nokta-i nazardan Vilayetin yola, trene ihtiyacı oldukça fazladır. Ulaşımındaki aksaklıktan dolayı geçen yıl kışın sert geçmesinden dolayı halk açlık tehlikesi ile karşılaşmıştır. Halk üretip dışarıya pazarlayacak mallarını sevk edememiş, ihtiyacı olan iâşe maddelerini Antep'e getiremez olmuştur. Bir taraftan trenden mahrum diğer taraftan lastik ve benzin yokluğu halkı büyük sıkıntıya sokmuştur. Bundan dolayı halk çok zor durumda kalmıştır. Şehirle Narlı istasyonu arasında çalışan kamyonlar eskimiş, kullanılamaz bir hale gelmiştir. İlde 338 lastiğe ihtiyaç olduğu bildirildiği halde Ticaret Vekâleti şehre sadece 38 lastik

¹¹ 22.03.1944 Gaziantep mebusu Mehmet Ali Ağakay tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 78.

¹² Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul 1983, 183-194.

¹³ 02.10.1943 tarihli Gaziantep mebusu Abdurrahman Melek tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 86.

göndermiştir. Gaziantep, Kilis ve Nizip etrafındaki köyler yaklaşık 250.000 nüfuslu bir bölge 55 kilometrelik bir hattan yoksun olması sebebiyle çok büyük sıkıntılar çekmiştir¹⁴.

Demir yolu gibi kara yollarının durumu da içler acısıdır. Kilis ve Nizip kazaları, Gaziantep üzerinden bu şose ile Narlı istasyonuna bağlandıkları gibi Pazarcık kazası da vilayet merkezine bu şose ile bağlanır. Böyle dört kaza merkezinin müşterek yolu olan ve üç kazayı istasyona bağlayan bu şose, bakımsız ve haraplıdır. Gerek işe bakımından gerek vilayetin mahsulât ve mamulâtını harice sevk etmesi bakımından bu yolun ne kadar ehemmiyetli olduğunu ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Gaziantep'te her şeyden önce çevre illerle olan bağlantılarının sağlanması için ulaşım yatırımları lüzumlu görülmüş, bu amaçla Ankara Nafia Vekilliği Narlı, Gaziantep, Nizip, Birecik, Kargamış istikametini takip edecek 160 kilometre uzunluğundaki hattın etütleri yapılmıştır¹⁵.

Narlı-Gaziantep-Nizip-Birecik-Kargamış demir yolu etütleri ve kazıklarının çakılması 21.9.1943'te 90 kilometrelik Gaziantep-Nizip-Kefre (Birecik)-Kargamış kısmının etütlerinin yapılması ve kazıklarının çakılması 28.9.1943'te Ankara'da ihaleleri yapılmıştır¹⁶. TBMM'de 2 Ağustos 1944'te kabul edilen kanun ile Gaziantep ve Maraş'a yapılacak demir yolu için 20 milyon lira ödenek ayrılmıştır¹⁷. Narlı İstasyonu'ndan Gaziantep'e kadar 84 kilometre demir yolu yapılacaktır¹⁸. 1947 yılında hattın yapılması çalışmalarına başlanılmış, bu hat 1953'te bitirilerek işletmeye açılmıştır¹⁹.

Tüm bu olumsuzlukların yaşandığı dönemde Türkiye'de savaşla birlikte tarımsal üretim ve ithalat hacminin daralmasıyla enflasyon süreci hızlanmış, fiyatlar önemli ölçüde artmıştır²⁰. Savaşın üçüncü yılından itibaren ekmek, pirinç ve şeker gibi temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış her yıl için %100'ün üzerinde

¹⁴ 1944 yılında Gaziantep Mebuslarının Seçim Bölgelerinde yaptıkları temaslara dair Yüksek Makamımıza sundukları raporlar doğrultusunda CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal raporları inceleyerek şu cevabı yazmıştır: Narlı- Gaziantep hattının güzergâh planları hazırlanmış ve inşa kanun projesi Büyük Millet Meclisine arz edilmek üzere Başvekâlete takdim kılınmıştır. Kanun meclis tarafından kabulünden sonra inşaata başlamak mümkün olabilecektir. Gaziantep-Narlı yolunun esaslı suretle tamiri için Vekâletimizce Vilayete 36.000 liralık bir yardım yapmış ve iş müteahhidine ihale edilerek faaliyete geçirilmiştir. bkz., **BCA**, 490.01/ 654.178.1, lef: 45,

¹⁵ **Yeni Gaziantep**, 14 Eylül 1943, s.261.

¹⁶ Gaziantep basınında Gaziantep demir yolu heyetinin gelişi ile ilgili olarak 21 Eylül 1943 Yeni Gaziantep gazetesinde şu ifadeler kullanılmıştır. "Hoş geldiniz aziz konuklarımız! Bize en büyük müjdeyi siz getirdiniz. Günlerce kızgın çöllerde susuzluktan çatlayan dudaklarımıza ab-ı hayat ruhlarını serinleten, gönüllere ferahlık ve neşe veren lezzetini bize siz tattırdınız. Bizim için bahtiyarlıktır ki Türk şimendiferciliğinin büyük yapıcılarını davamızı benimseyen vefalı dostlar olarak aramızdasınız. Ne mutlu sizlere ki Gaziantep'in tarihi baştanbaşa Türklüğün ilahî hamaset menkıbeleri, şan ve şeref destanları ile dolu olan bu öz Türk diyarının ebedî minnet ve hürmetlerini topluyorsunuz. Evet, bugün Gaziantep'in Bayramı, en kutlu bir gündür." **Yeni Gaziantep**, 21 Eylül 1943, s. 268.

¹⁷ **TBMM. Zabıt Ceridesi**, C.3, 1947, s. 227.

¹⁸ **Yeni Gaziantep**, 8 Aralık 1945, S. 490.

¹⁹ **TC. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlıkta 50. Yıl**, Ankara 1973, s.15.

²⁰ Yahya Z. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul 1994, s.258.

olmuştur²¹. Diğer illerde yerlerde yaşanan ekmek fiyatlarındaki artış Antep'te yaşanmamıştır. Buğday ve ekmeğin kilosu 30- 40 kuruştur. Ancak İlde bu dönemde hayat pahallılığı çok fazla olmuştur. 1943 yılında Toprak Mahsulleri, mahalli istihlakı ve diğer illerin mübadeledeki ihtiyacını karşılamak için halktan o yıl vergisini tahsil edebilmiştir. Bu durum karşısında Üreticiler ve kooperatif fiştığın satılmamasından dolayı zor duruma kalmış buna bir çare bulunulması için resmî makamlara sürekli olarak başvuruda bulunmuşlardır²².

Gaziantep Mebusu olan Dr. Muzaffer Canpolat, CHP Genel Sekreterliği'ne 1944 yılında sunmak için kaleme almış olduğu raporunda: Türkiye'deki bağların %17'si Gaziantep'tedir. Gaziantep Vilayetindeki bağ sahası Ziraat Vekâletinin 1938'de yayınladığı istatistiğe göre, 41 bin hektardır. Son yıllarda bu miktar daha da artmıştır. Merkez kaza etrafında 3 milyon bağ kütüğü mevcuttur. Bu kadar fazla üzüm yetiştiren bu vilayette yalnız bir rakı fabrikası mevcuttur. Fakat bu fabrika yeterli değildir. İlin en önemli tarım gelirlerinden olan üzümü değerlendirmek ve bağcılığı geliştirmek gerekir²³. Hükümetin o günkü şartlarda bir şarap fabrikası yapmasının mümkün olmadığından bu fabrika ancak 7 Eylül 1947'de hizmete girmiştir. Şarap fabrikasının açılması, ilde bağcılığın gelişmesinde aktif rol oynamıştır²⁴.

Gaziantep'te "Hasankeyf" adı verilen bir tütün üretilir. Bu tütün dünyada yalnız Gaziantep, Şam ve Güney Amerika'da yetiştirilir ve yalnız Mısır'da tüketilir. Gaziantep'e özgü bu tütün Şam ve Güney Amerika'da üretilen tütünden nikotin bakımından daha zengin olduğundan Mısır'da daha fazla rağbet görmektedir. Üretilen bu tütünün bir kısmı Mısır'a ihraç edilir, geri kalan kısmı ise yakılırdı²⁵. Bundan dolayı üretici önemli ölçüde zarar etmiştir. 1938 yılında Gaziantep'te yetişmekte olan Hasankeyf tütünlerinin ticaretinden sorumlu "Doğu ve Cenup Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği" kurulması ilgili karar İcra Vekilleri Heyetince 21.4.1938 tarihli toplantıda alınmıştır²⁶.

Gaziantep asırlar boyunca bir "ilim ve irfan şehri" olma vasfını korumuştur. Antep'li Bedreddün Ayni'ye göre, Antep'te medreselerin bolluğundan ve ilim adamlarının çokluğundan dolayı, "Küçük Buhara" denilmiştir. Antep'teki

²¹ Önder Duman, Önder Duman, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu (1935-1945)", **Uluslar Arası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu**, 09-01-2008, Giresun, s.168-171

²² 30.03.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Abdurrahman Melek tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 48-49

²³ "Yurdumuzda, hafif alkollü içkiler meyanında bulunan şarapçılığın inkişafını Vekâletimiz ehemmiyetle ele almış bulunmaktadır. Diğer mühim bağ mıntıklarında olduğu gibi Gaziantep'te de bir şarap fabrikası tesisi bu husustaki düşüncelerimizin başında gelmektedir. Ancak bu günkü şeriat tahtında fabrika kurmamıza imkân bulunmamaktadır. Bu sebeple mühim bağ mıntıklarımızda ve bu arada Gaziantep'te numune şaraphaneleri tesis etmekteyiz. Şimdilik bu şaraphanelerle mümkün mertebe şarap istihsalini ve şarapçılığın inkişafını teminine çalışıyoruz". Gümrük İnhisarlar Vekili tarafından 23.02.1944 tarihli yazıya hitaben 04.03.1944 tarihli telgraf. bkz., **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef:98

²⁴ **Ayın Tarihi Dergisi**, sy. 279, Şubat 1957, s. 63.

²⁵ 23.12.1943 Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 82

²⁶ **BCA**, **BKKK**. 30.18. / 89.11.4.

medreseler, çok güçlü tahsil yuvalarıydı. Buralardan ismi bütün İslam dünyasına yayılan âlimler yetişmiştir. Bedreddün Ayni, Mütercim Asım, Mehmed Münib Ayıntabi, Mustafa Said Efendi, Ahmed Eyyuboğlu, Şeyh Zülfünün, Şahveli, Ayni Zeyneddin gibi ... Antep ve civarında medrese sayısı bir ara yüz civarında iken 17. yüzyıldan itibaren bu sayı hızla azalmıştır. 1886'da medrese sayısı yirminin üzerindedir. 1903 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Antep'teki medrese sayısı 22'dir²⁷. Cumhuriyet ile birlikte eğitimde yeni bir dönem başlamıştır.

CHP teftiş raporlarında eğitim önemli bir yer tutmaktadır. 1930'lı yıllarda Gaziantep'te toplam 80 ilkokul ve bu okullara devam eden öğrenci sayısı 6.200'dür. II. Dünya Savaşı yıllarında eğitim ve öğretim yapılan okul sayısı 54'e düşmüştür²⁸. Okulların azalması ile birlikte kalabalık sınıflar oluşmuştur. İldeki lise ve meslek okullarının durumu da bundan farklı değildir. Vilayette bir tek lise vardır. Bu bina, Millî Emlâk'a ait iki eski ev ile sonradan bunun yanına yapılan bir pavyondan ibarettir. Pansiyon kısmı okuldan uzak bir yerde ve Millî Emlâk'a ait bir bina kullanılmaktadır. Bu durum lisenin tam, verimli bir müessese olmasına engel olmaktadır. 1942 yılında açılan Kız Sanat Enstitüsü yetersiz, tedris şartları bakımından uygunsuz bir evde kira karşılığında eğitim vermektedir²⁹. Orta Ticaret Okulu³⁰ ve Erkek Sanat Enstitüsünün durumu daha kötüdür. Bu okulların kendi binalarına taşınması ve merkezden gönderilen ders malzemelerinin bu binalara getirilerek eğitim-öğretim hizmetlerine sunulması gerekmektedir³¹.

Merkez, kaza ve nahiyelerde eğitime büyük bir rağbet ve mekteplere büyük bir ilgi vardır. Yıllarca öğrenci çokluğundan sıkıntı çeken lise, 1942 yılında kız sanat okulu ve ticaret okulunun açılması derin bir nefes almıştır. Öğrenci sayısının 750'ye düşmesi bu okullarda kaliteli bir eğitim verilmesini sağlamıştır. Merkezde Hususi İdarece yapılan ilk mektep binasının ilin eğitimine katkısı büyüktür³².

Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat'ın tespitlerine göre 1944 yılında 300.000 nüfuslu Gaziantep vilayetinde tahsil çağında 60.000 çocuk vardır. Bunlardan 7.967'si ilk, 1.102'si ise orta eğitim kurumlarında olmak üzere 9.069 çocuk eğitim görmektedir. Vilayet merkezinde 13.000 çocuk eğitim çağında bulunmasına rağmen ancak bu çocuklardan 3.220 tanesi eğitim fırsatını bulabilmiştir. İl merkezindeki çocukların %25'i eğitim imkânı bulurken bu oran

²⁷ Burhan Bozgeyik, **Her Yönü ile Gaziantep**, Gaziantep 1996, s.49.

²⁸ 21.12.1943 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 80

²⁹ Gaziantep'te Kız Sanat ve Akşam Kız Sanat Okulu 1941-1942 tarihinde bir müdür, 10 öğretmen ve 84 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Kız Sanat Okulu, Gaziantep halkının müracaatı üzerine 1941-1942 öğretim yılında şimdiki Veliç İş Hanın'ın yerinde bulunan göz doktoru Orhan Bey'in konak türündeki evinin bir bölümünde Kız Sanat Enstitüsü ve Akşam Kız Sanat Okulu olarak eğitim ve öğretime başlamıştır.

³⁰ Ortaöğretim kurumu olarak 1933 yılında öğretime başlamıştır. **Exspres Gazetesi**, 29 Haziran 2001.

³¹ 13.11.1943 tarihli CHP Genel Sekreterliğinden CHP Vilayet İdare Reisliğine çekilen telgraf. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 69

³² 1 Haziran 1944 tarihinde Maarif Vekili tarafından CHP Genel Sekreterliğine Gaziantep İlindeki okulların durumları ile ilgili rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 44

tüm ilde ancak %10 civarlarındadır³³. En büyük sıkıntı diğer illerde olduğu gibi okul binalarının yetersizliğidir. Vilayet içinde ilkokul olarak yapılmış olan bina sayısı dörttür. Bunlardan yalnız bir tanesi Gaziantep gibi altmış bin nüfuslu büyük şehir içindedir. Okul olarak kullanılan bütün binalar derme çatma evlerden ibarettir. Nitekim raporlara göre Gaziantep merkez ve kazalarda ilk ve ortaokul sayısı ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Devletin Gaziantep'e 1943-1945 yılları arasında eğitime yapmış olduğu kamu harcaması ortalaması iller genel ortalamasının %36, Doğu illeri genel ortalamasının da %20 gerisindedir³⁴. Bunun nedeni Doğudaki bazı illere ayrılmış eğitim ile ilgili bütçe ödeneklerinin daha fazla pay almamasındandır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Gaziantep'te halk tarafından en çok okunan gazeteler Ulus, Cumhuriyet, Tanın, Yeni Sabah, Akşam, Kör oğlu, Kara göz gazeteleridir³⁵.

Gaziantep vakıfları ile zengin bir şehirdir. Vakıflar idaresinin elinde şehrin en güzel yerlerinde geniş ve değerli arsalar bulunmaktadır. Vakıflar idaresi 1936 yılından itibaren mülhak ve mazbut vakıf akarlarını ve arazisini satmaya başlamıştır. Bundan elde edilen gelir yarım milyondan fazladır. Mevcut vakıflar imara hem çok muhtaç hem de müsait durumdadır³⁶.

17 Mart 1944'te Dış Ticaret Reisliği tarafından Cumhuriyet Halk Partisi ve Bilecik Mebusu Mahmut Şevket Esendal'a göndermiş olduğu Antep Fıstığı'nın genel durumu ile ilgili raporda, Gaziantep halkının başlıca geçim kaynağının fıstık olduğu belirtilmiştir. Antep Fıstığı kıymetli bir ihraç malı olması bakımından önemlidir. Antep, savaştan önce 1937 ve 1938 yıllarında kabuklu fıstık asgarî 55, azamî 70 kuruş arasında, iç fıstık ise asgarî 110, azamî 160 kuruş arasında satılmıştır. 1937 yılında Antep'ten dış ülkelere 976 ton kabuklu ve 103 ton iç fıstık ihraç edilmiştir. 1938 senesindeki ihracat 386 ton kabuklu ve 62 ton iç fıstıktan ibarettir. 1941 yılında kabuklu fıstık ihracatı 1057, iç fıstık ihracatı da 73 tonu bulmuştur. Son 1943 yılında da kabuklu fıstık ihracatı 697, iç fıstık ise, 112 tona ulaşmıştır. Antep Fıstığı İhracatçıları Birliği'nin doğrudan Dış Ticaret Dairesi Reisliğine gönderdiği 8.2.1944 tarihli ve 502 sayılı raporunda, 1943-1944 yıllarında kabuklu fıstık 125 ve iç fıstık 250 kuruştan muamele görmekte olduğu bildirilmektedir. İhraç fiyatına gelince 1937 yılında dış ülkelere kabuklu fıstık ihracatının ortalama fiyatı 67, iç fıstığın 148 kuruş, 1938 senesinde ise kabuklu, 67,5, iç fıstığın 120 kuruştur. Dış Ticaret Dairesince verilen lisanslara nazaran Suriye, Mısır ve Filistin'e primsiz fiyat, kabuklularda 130, içlerde 240 kuruştur. Bunlara %40 nispetinde prim ilave edildiği takdirde, kabuklu

³³ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA. 490.01/ 654.178.1, lef:72**

³⁴ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**,..., s.159.

³⁵ 18.01.1944 Gaziantep Vilayet İdare Heyetinin 1943 yılı altı aylık çalışma raporu. **BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 18.**

³⁶ 23.12.1943 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 62-63.**

182 kuruş, iç fıstık fiyatının da 336 kuruş olduğu görülür³⁷. Bu dönemde gerek iç piyasalardaki hareketlik ve gerekse dış memleketlere yapılan satış fiyatlarında harpten öncesine nazaran bir yükseklik kaydedilmiştir.

1940'lı yıllardan itibaren Vilayette mahkemeler, icra ve kalem teşkilatı ihtiyacı karşılayacak bir durumdadır. Halkın şikâyet ettiği noktaların eksikliği büyük ölçüde tamamlanmıştır. Ancak hapisane sorunu önemlidir. Mevcut hapisane ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. Bu durum üzerine Adliye Vekilliği bir karar alarak bir hapisane yapılmasına karar vermiştir³⁸. 1944 yılında Gaziantep'teki mahkeme sicillerinin Adana Müzesi'ne nakline karar verilmiş, eski eserlerin tasnif ve muhafazası bakımından bunun manası açık olmakla beraber hukukçuların bu konuda büyük endişeleri olmuştur. Bu sicillere birçok davalar için müracaat zarureti hâsıl olmaktadır. Bundan sonra sicillerin Adana'da bulunması ve bu davaların Antep'te görülmesi sırasında çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Gaziantep'in büyük kazalarından olan Nizip'te yalnız bir hâkim görev yapmaktadır. Hastalık, keşif gibi bir sebeple hâkim mahkemeye gelemeyecek olursa mahkeme kapalı kalmakta, halk büyük sıkıntı çekmektedir. Oraya bir hâkim muavini verilmesine şiddetle ihtiyaç hâsıl olmuştur³⁹.

Teftiş raporları bu dönemde iş hayatının oldukça iyi bir durumda olduğuna dikkat çekmektedir. Gaziantep halkının iş yapma enerjileri, her zamanki gibi yüksektir. Herkes hummalı bir faaliyetle arı gibi çalışır. Dokumacıların durumu oldukça iyidir. Gaziantep'te eskiden beri binlerce aile dokumacılıkla geçinir. Savaştan önce günlük geçimini zorlukla kazanan esnaf zengin sermaye sahibi kişiler olmuşlardır. Sermayesini ikiye üçe katlayanların sayısı oldukça fazladır. Orta halli esnafta bu olumlu tablodan yararlanmış, bir kısmı yeni evler yaparken bir kısmı da kooperatifler kurmaya başlamışlardır. Durumu daha iyi olanlar ise büyük sermayeli şirketler kurmuşlardır. 1941-1945 yılları arasında Gaziantep ilinde 8.000 adet el dokuma tezgâhi mevcut olup, bu tezgâhlar faaliyet içerisindedir. Gaziantep halkı girişimci ve fedakârdır. Gaziantep sanayisinin gelişmesi ve halkın uçak seferlerinden faydalanabilmesi için yüz bin liradan fazla para toplayarak bir hava meydanı yaptırmaları bu girişimci ve fedakâr ruhun en önemli göstergelerinden biridir⁴⁰. 1944 yılında Gaziantep'te 17 tane Esnaf Cemiyeti bulunmaktadır. İşçi ve amele örgütleri ise henüz kurulmamıştır⁴¹.

CHP Vilayet İdare Reisi Cemil Alevli Bey'in 24.08.1943 tarihli raporunda Gaziantep İlinin haberleşme durumu ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir. Haberleşme Gaziantep'te bu dönem için pek parlak değildir. Adana gibi büyük

³⁷ 17.03.1944 tarihinde Dış Ticaret Reisliği tarafından Cumhuriyet Halk Partisi ve Bilecik Mebusu Mahmut Şevket Esendal göndermiş olduğu Antep Fıstığının genel durumu ile ilgili rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 65-66.

³⁸ 23.12.1943 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 62.

³⁹ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy ve Dr. Mehmet Ail Ağakay tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 84

⁴⁰ 21.12.1943 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 81

⁴¹ **BCA.** 490.01/ 612.128.2, lef: 24.

şehirlerimizin telefon şebekesi otomatik telefon tesisatıyla değiştirilirken Gaziantep'in telefon şebekesi 100 numaralı tek santralle çalışmaktadır. Antep şehirlerarası telefon irtibatından tamamen mahrumdur. Tesis edilen telefon şebekesi Adana'nın Bahçe kazasına kadar gelmekte ve Hatay'a kadar uzanmaktadır. Mevcut hattın Bahçe'den Fevzi Paşa yoluyla Gaziantep'e uzatılması halkın haberleşme sorununu önemli ölçüde çözecektir⁴².

11 Mayıs 1944'te Gaziantep Bölge Müfettişlerinden Ahmet Esen yapılan hizmetler hakkında merkeze çekmiş olduğu telgrafta CHP Parti çalışmalarının fevkalâde verimli ve takdire layık bulunduğunu ve halk tarafından memnuniyetle karşılandığını dile getirmiştir. Bu raporda ilde yedi bin liralık bir nahiye binası satın alınmış ve binanın tamiri için iki bin lira ayrılmıştır. Tenis kortu için merkezden beş bin lira gönderilmiştir. Yedi bin beş yüz liralık keşif bedelli poliklinik binası inşası için verilen iki bin liranın yanı sıra geri alan kısmı halk tarafından karşılanmıştır. Halkevi çalışmaları için dört bin lira sağlanmış, hayır kurumlarına da yirmi beş bin liralık bağış temin olunmuştur. Şahin Bey Abidesi'nin yapılması için on iki bin lira ayrılmış olup çalışmalara başlanılmıştır. Şehrin imarı gayesiyle güzelleştirme cemiyeti adlı yeni bir teşekkül oluşturulmuştur⁴³. Türkiye genelinde Bayındırlık alanında Gaziantep'te kişi başına yapılan kamu harcaması ortalaması 1943-1945 döneminde iller genel ortalamasının %75 altında iken 1946-1950 döneminde az da olsa bir artış göstermiş, genel ortalamanın %58 gerisinde kalmıştır⁴⁴.

İl'de bankaya borçlu köylülerin ayağına kadar memur gönderilmektedir. Bankadan köylüye kredi vermek ve köylüden devletin alacakları tahsil edilmektedir. Toprak mahsulleri vergisinin alınması usulünde sıkıntılar olmuştur. Köylü ve ölçü memurları birçok suiistimallere yönelmiştir. 1943 yılında Gaziantep ilinde toplanacak vergi miktarının bir önceki 1942 yılından fazla olmayacağı tespit edilmiştir⁴⁵.

Gaziantep'te hususi muhasebeye bağlı bir hastane ile elli seneden beri mevcut bir Amerikan Hastanesi vardır. Sağlık işleri memnurluk verecek durumdadır. Gaziantep Memleket Hastanesi binasının kifayetsizliğine, ekli yamalı olmasına rağmen faydalı çalışmalar yapılmıştır. Doğum ve Çocuk Bakımevi bu şehrin sağlığı için önemlidir. Bu ilde 1944 tarihinden önceki yıllarda sıtma hastalığı görülmemiştir. Ancak 1944 yılında Gaziantep ilinde sıtma hastalığı oldukça ileri bir seviyede olduğu tespit edilmiştir. Pazarcık ve İslâhiye ilçelerinde hastalığın şiddeti oldukça ileri bir seviyededir. Bu ilçelerde bu hastalığa yakalanan çocuklar 24 saat geçmeden vefat etmiştir. İslâhiye kazası ile ahiren Maraş'a bağlanan Pazarcık kazasında çeltik ekiminin gayri fennî usullerde yapılması sivrisineklerin çoğalmasına sebep olmuştur. Sıtma ilacı tedarikindeki sıkıntılara rağmen Sıhhat ve

⁴² CHP Vilayet İdare Reisi Cemil Alevli Bey'in 24.08.1943 tarihli raporu. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 111.

⁴³ 11. 05. 1944 tarihinde Gaziantep Bölge Müfettişlerinden Ahmet Esen ilde yapılan hizmetler hakkında merkeze çekmiş olduğu telgraf. **BCA**. 490.01. 612.128.2. Lef:2.

⁴⁴ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**..., s.160.

⁴⁵ CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi ve Konya Mebusu Sedat Çumralı'nın 6.2.1945 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazmış olduğu rapor. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 42

İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Ahmet Hulisi Alataş tarafından 23 Mart 1944 tarihinde Gaziantep Sıhhat Müdürlüğü'ne 95 kilo devlet kinin⁴⁶, 200 kutu devlet kinin ampülü, 4532 kutu atebirin⁴⁷ göndermiştir.⁴⁸ Devlet fakir durumunda olan ancak sıtma hastalığına yakalanmış hastaların tedavisi için de bir kilo parasız kinin yollamıştır⁴⁹. Devletin bütün olumsuz şartlara rağmen Gaziantep ilinde sağlık alanında yıllık bütçe oranları incelendiğinde 1943-1950 yılları arasında sağlık sektörüne bütçeden önemli derecede pay ayırmış ve bölgeye aktarmıştır. Türkiye de iller genelinde kişi başına düşen sağlık harcaması 8.88 TL olurken bu oran Gaziantep'te 8.55 TL/kişi olmuştur⁵⁰. Gaziantep'e yapılan sağlık harcaması iller geneli ortalamasının altındadır.

II. Gaziantep İlçelerindeki Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durum

a. Kilis

Nüfusu 60.000 olan bu kazanın merkez nüfusu 30.000'dir. Türkiye ile Suriye sınırının şehir yakınından geçmesi dolayısı ile 20 seneden beri bu şehir halkı maddî ve manevî sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. En verimli köy ve zeytinleri sınırın öte tarafında kalmıştır. Halkın zorluklarla karşı karşıya olduğu bilindiğinden 01.02.1944 tarihinde Ziraat Vekili Mahmut Reşit Hatipoğlu, CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal'a çekmiş olduğu telgrafta zeytin mahsullerinden alınacak toprak mahsulleri vergisinin %12'den %8'e indirildiği ve zeytin mahsulâtından %15 devlet hissesi alındığını belirtmiştir⁵¹.

⁴⁶ Kinin: Amazon'da yetişen Cinchona ağacının kabuğundan elde edilen kinin maddesi, hem sıtma ile savaşta, hem de sıtmaya karşı kullanılan sentetik ilaçların geliştirilmesinde moleküler model görevini yapmıştır. Cinchona ağacı kabuğundan kininden başka 20 farklı alkaloid madde çıkarılır. Bu maddeler, sıtmadan dolaşım bozukluklarına kadar çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılabilir. ⁴⁷ Atebrin: Mauss ve Mietzsh tarafından 1932 yılında meydana getirilen, sıtmaya karşı bir bileşiğin ticarî adıdır. Akridinden türetilen atebirin hastanın plazmasında ve organlarında çok uzun süre kalabilme özelliğini gösterir. Tedaviye son verildikten 9 hafta sonraya kadar hastanın plazmasında atebirin izleri kalır. Bu özellikleri nedeniyle atebirin akridin türevleri içinde etkenliğini günümüze kadar sürdüren tek ilaç olmuştur.

⁴⁸ Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Ahmet Hulisi Alataş tarafından 23 Mart 1944 tarihinde Gaziantep Sıhhat Müdürlüğü'ne çekmiş olduğu telgraf. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef:55

⁴⁹ Sıtma salgınlarının önüne geçilebilmesi yapılması gerekli basit önlemlerin yapılmayışı da şikâyetlere sebep olmaktadır. Ucuz ve bol miktarda kinine halkın ulaşabilmesi için bu ilaçların köy bakkallarına kadar gönderilmesi gerekliydi. Vatandaş, kinin ve enjeksiyon için sıtma mücadele merkezlerine kadar gitmeğe mecbur olmadan her sağlık merkezinde, her eczanede, her dispenserde sıtma tedavisi yapılabilirdi. Hastanelerde sıtma hastalarına, formalitelere gerek kalmadan muayene sonrasında kinin verilmeli ve "Sıtma mücadelesine gidiniz diye bir sıhhiye memurunun merhametine ve şefkatine" gönderilmemeliydi. Sıtmalılar da diğer bulaşıcı hastalıklar gibi sıhhiye memurlarınca sadece mücadele merkezlerinde değil, evlerde bile muayene edilebilirdi. Birçok sağlık memurlarının iğne yapmak için enjeksiyon ve iğne bulamadıkları durumlar oldu. Sıtma tedavisi konusunda köy öğretmeni ile sağlık memurlarının işbirliği yapmasının da faydası olurdu. bkz., Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, C. 32, Sayı. 4, 2008, s.355-356.

⁵⁰ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**..., s.160

⁵¹ 01.02.1944 tarihinde Ziraat Vekili Mahmut Reşit Hatipoğlu, CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal'a çekmiş olduğu telgraf. **BCA**. 490.01/ 654.178.1, lef: 68

Bütün zorluklara rağmen kaza okumak ve müstahsil olmak bakımından, tarihi vasfını kaybetmemiştir. Kazanın 1943 yılı bütçesi 1605 liradır. Geçen yıl kabul edilen bütçeden 275 lira 23 kuruş vezne mevcudu olup sarf edilen 468 lira 29 kuruş usulüne uygun harcanmıştır⁵².

Kilis'te eğitim çağında 10.077 çocuk olmasına rağmen ancak bu çocukların 2.364 tanesi eğitim görmektedir. Kilis'te orta öğretimde eğitim göreceğ öğrenci sayısı oldukça fazladır. 1944 yılında 4274 sayılı kanun gereğince merkeze bağlı köylerde 9, Kilis kazası köylerinde 10 ilkokul binası yaptırılmasına hız verilmiş ve köy enstitüsü mezunlarıyla öğretmenlerin geçimlerine yetecek kadar arazinin istimlâk işine girilmiştir. İlk mektebin çoğalması ve mevcut olan orta mektebin liseye çevrilmesi eğitimin artmasında önemli rol oynamıştır. Kilis'te eğitime büyük önem verilmiş, eğitim kurumlarının olması için halk, bir kız enstitüsü ve bir sanat okulu binasının yer tahsisi yapmıştır⁵³.

Kilis kazası 112 km. olan Kilis - Antep-Narlı yolu ile trene bağlıdır. 58 km. olan Kilis Antep yolu ulaşım bakımından kötüdür. Kilis, 34 km olan Çoban Bey istasyonu ile güney hattına bağlanır. Bu yolun esasen tasfiyesi turabiyesi yapılmış vaziyettedir. Yaz aylarında nakliyat hemen hemen bu yoldan yapılmaktadır. Kilis - İslâhiye'ye 93 km bir yolla bağlıdır. Bu yolun en mühim köprüleri ve kısmen de bazı yerlerinin tasfiyesi yapılmıştır. Kilis ile Gaziantep arasında yapılacak olan Şube hattının sağlanması hakikaten büyük inkişafı mazhar kılacaktır. Senede üç milyon kilo zeytinyağı, iki milyon kilo kuru üzüm; on milyon kilo yaş üzüm ve bir milyon kiloya yakın sabun istihsal eden bu kaza küçümsenmeyecek kadar ithalat ve ihracat yapar, bunun için tren ve şose, bu memleketin en başta gelen hayatı ihtiyacıdır. Tren hattının getirilmesi, Çoban Bey veya İslâhiye yollarından birinin yaptırılması memleketin iktisadiyatında büyük katkılar yapacaktır⁵⁴.

Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat CHP Genel Sekreterliğine 1944 yılında yazmış olduğu raporunda "Kilis kazasında 2,5 milyon bağ kütüğü mevcuttur. Modern bir bağcılık yapılmaktadır. Halk üzümü şu şekilde tüketir. Yaş olarak veyahut yaş üzümünden şıra ve pekmez yaparak, fakat büyük bir kısmını kurutur. Kurutma mevsimi Eylül ve Ekim aylarıdır. Bu aylar yağmurlu olduğundan ürün büyük ölçüde zarar görür. Bu yıl kurutmak istedikleri üzümün %80'ni zarar görmüştür. Ulaşım dolayısı ile yaş üzümün başka yerlere sevki bugün için imkânsızdır. Bundan dolayı İnhisar Vekâletince burada modern ve büyük bir şaraphane yaptırılacak olursa, zararın önüne geçilmesi önlenmiş olacaktır. 30.000 nüfuslu olan kazada içme suyu sıkıntısı vardır. 17 km uzaklıkta bulunan bir menbadan (Narlı Köyü) su getirilmesi için teşebbüste bulunulmuştur. Dâhiliye Vekâleti Belediyeler İmar Heyeti 2763 sayılı kanuna tevfiikan bu menba suyunun tahlilini yaptırmış ve içmeye elverişli olduğu tespit edilmiştir. Belediyeler

⁵² BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 52

⁵³ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 72.

⁵⁴ 30.03.1944 Tarihinde Gaziantep Mebusu Abdurrahman Melek CHP Genel Sekreterliğine çekmiş olduğu telgraf. BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 71.

Bankası'ndan istikraz yapılarak bu suyun getirilmesi bu dönemde Kilis halkının su ihtiyacının bu yolla karşılanacaktır" şeklinde belirtmiştir⁵⁵.

b. İslâhiye

İslâhiye, hudut üzerinde önemli bir askerî kasabadır. Orada devamlı surette üç alay bulunur. Bu dönemde hem halkın hem de memurların karşılaşmış olduğu önemli bir takım sıkıntıları vardır. Gaziantep Ziraat Bankası Müdürlüğü'nden yapılan tahkiklere göre bu kazanın çiftçileri ziraî kredi işlerini Gaziantep merkezden takip etmiş ve bu bankadan ikraz edilen para miktarı 1943 yılında 33 bin lira olmuştur. İslâhiye çiftçilerinin de kredi işlerinin merkezden idare edilmesi çiftçileri oldukça zor durumda bırakmıştır. 1930'larda bu kazada Ziraat Bankası şubesi mevcut olduğu halde işin azlığı ve memur bulunmayışı dolayısı ile kapatıldığı bildirilmiştir. Acilen bu ilçede bir banka şubesinin açılması zaruridir⁵⁶.

Antep Vilayeti'nin iki küçük kazasından biri olan İslâhiye'de halk bu dönemde sıtmadan çok rahatsız olmuştur. Esasen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nce bu kazanın sıtma işleri ile alakadar olduğu ileriden beri malumdur. Ancak bu kaza halkına mümkün olan kinin ve antebrin yardımının eksik olduğu görülmüştür⁵⁷.

c. Pazarcık

Merkez nüfusu 1.400, Umum nüfusu 35.000 olan bu kaza istasyon civarında kurulmuştur. Hükümet konağı ve çok az sayıda ev vardır. Eski Pazarcık 3-4 km ileridedir. Bu yeni kazanın süratle vücuda gelmesi için PTT, Ceza Evi, Askerlik Şubesi, Parti ve Halkevi binaları yapılması gerekir. Bu binalar için arsalar Belediye tarafından hazırlanmıştır. Maraş'ta bulunan Ziraat Bankası bir şubesinin Pazarcık'ta açılması önemlidir⁵⁸.

d. Nizip

Nizip kaza merkezinin nüfusu yaklaşık 11 bindir. CHP teftiş raporları bu dönemde diğer illerde olduğu gibi Nizip kazasında eğitimin önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Bina sıkıntısı hat safhadadır. Merkez ve köylerdeki ilkokullarda 1.050 çocuk okumaktadır. Okula devam etmeyen öğrenci sayısı 657'dir. Kaza'da orta mektep yoktur. Maarif Vekâleti bir orta mektep açılması için bu kazayı listeye dâhil etmiştir. Bir sanat mektebinin olmayışı önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Gaziantep merkezinde ki halkın önemli geçim kaynağı dokumacılık olmasına rağmen, Nizip halkı geçmişte olduğu gibi bu dönemde de geçimini çiftçilikten sağlamaktadır. Nizip'te bulunan çiftçilerin durumunun iyi olduğu ve çiftçinin yüzünün güldüğü ifade edilmiştir⁵⁹.

⁵⁵ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 65-66

⁵⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Erzurum Bölgesi Müfettişi Konya mebusu Sedat Cumralı tarafından 02.01.1945 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazılan rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef:86

⁵⁷ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 72

⁵⁸ 20.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 72

⁵⁹ 22.03.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Ömer Asım Aksoy tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef:52

Kaza halkının en önemli meselesi su sorunudur. Kaza halkı 7,5 km mesafedeki bir membadan şehre su getirmek için harekete geçmiş, bu suyun getirilmesi için 100 bin lirayı kendi aralarında toplamışlardır. Toplanan bu paranın 50.712 lirasını Belediyeler Bankası'na yatırılmışlardır. Bu suyunun projesi hazırlanmış ve demir borular sipariş edilmiştir. Belediyeler bankası bu paranın üzerini tamamlayacaktır⁶⁰. Proje ve bu hususa mütedair muameleli evrak Dâhiliye Vekâletine arz edilmiştir. Bir an evvel işe başlayabilmek için Dâhiliye Vekâleti'nden muamelenin çabuklaştırılması istenilmektedir⁶¹.

SONUÇ

Vatandaşlarımızın bölgede karşılaşmış olduğu sorunlar bölgeye gönderilen müfettişler ve o dönemde ilde seçilmiş olan mebusların merkeze gönderdiği raporlar, merkezinde bölge ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve yapacakları projeler bu makalenin konusunu oluşturmuştur. Bu raporlarda yer alan ifadelerden, il ve ilçelerde yaşayan vatandaşların istekleri genel olarak şu konularda toplandığını görmekteyiz.

Müfettişlerin yazmış olduğu raporlarda ilde bulunan halkın hükümetin yapmış olduğu ve uyguladığı iç ve dış siyasetten memnun olduğu görüşü raporlarda açıkça belirtilmiştir.

Halkın kendi ürettiği malın şehir dışına taşınması noktasında demir yolu ihtiyacı yüksek bir şekilde dile getirilmiş, Devlet bu sese kulak vererek daha sonraki yıllarda demir yolunu bu şehre kazandırmıştır.

Şehrin en önemli gelir kaynaklarından olan tütün, üzüm ve fıstık üreticilerinin desteklenmesi, bu konuda bir şarap fabrikasının kurulması, fıstık ve tütün konusunda devlet desteği sağlaması konusu raporlarda yer almaktadır. Halkın bir diğer önemli geçim kaynağı da dokumacılıktır.

Geçmişte eğitim noktasında çok önemli kişiler yetiştirmiş olan bu şehir, insan eğitiminin ne kadar önemli olduğunu anlamış, bu konuda yeni okulların açılması ve açılmış olan bu okullarında ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

Gaziantep ilinin vakıf bakımından zengin bir il olduğu ve mevcut vakıfların korunması gerektiği ve o dönemde bazı vakıfların satıldığı bunun da devlete önemli bir gelir kazandırdığı belirtilmektedir.

Bu dönemde sıtma hastalığı belirtilerinin yaşandığı bu şehirde devletin gerekli tedbirleri alma noktasında önemli girişimleri olmuştur. Hastane ve ilaç konusunda halka gereken desteğin verildiği raporlarda yazılmıştır.

Gaziantep ilinin ilçeleri de raporlarda yer almış, bu dönemde devletin yapmış olduğu hizmetler ve halkın karşı karşıya kalmış olduğu ihtiyaçlar tek tek kaydedilmiştir. Bütün bu raporlardan anlaşıldığı üzere vatandaşların bazı taleplerinin daha çok ödenek ve planlama engeline takıldığı, bu ödenek ve

⁶⁰ 21.02.1944 tarihinde Gaziantep mebusu Dr. Muzaffer Canpolat tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılmış rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 72

⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi Erzurum Bölgesi Müfettişi Konya mebusu Sedat Cumralı tarafından 03.01.1945 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazılan rapor. **BCA.** 490.01/ 654.178.1, lef: 67

planlamanın serbest bırakıldığı veya gelecek yılın planlaması içinde yer alması durumunda gerçekleşebileceği kesin bir Şekilde ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

BCA. 490.01. 612.128.2, Lef:2

BCA. 490.01/ 612.128.2 Lef:24

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 18

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 42

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 44

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 45

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 48-49

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 52

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef:55

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 62

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 62-63

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 65-66

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 68

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 69

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 71

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 78

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 80

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 81

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 82

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 83

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 84

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 86

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef:98

BCA. 490.01/ 654.178.1, lef: 111

BCA, BKKK. 30.18. / 89.11.4.

Yeni Gaziantep, 14 Eylül 1943.

Yeni Gaziantep, 21 Eylül 1943.

Yeni Gaziantep, 8 Aralık 1945.

Exspres Gazetesi, 29 Haziran 2001.

Ayın Tarihi Dergisi, sy. 279, Şubat 1957.

BOZGEYİK, Burhan, Her Yönü İle Gaziantep, Gaziantep 1996.

CHP Teftiş Talimnamesi, Ankara 1943.

CEYHAN, Erdal, Gaziantep Tarihi, Gaziantep 1999.

DUMAN, nder, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu (1935-1945)", Uluslar Arası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 09-01-2008, Giresun.

KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C.2, İstanbul 1996.

KOPAR, Metin, Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950), Ankara 2009.

PAMUK, Bilgehan, Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması, İstanbul 2009.

TBMM. Zabıt Ceridesi, C.3, 1947.

- TC. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlıkta 50. Yıl, Ankara 1973.
- TEZEL, Yahya Z., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul 1994
- TUĞLUOĞLU, Fatih ,“Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, Türkiye Parazitoloji Dergisi, C. 32, Sayı. 4, 2008
- TUNCAY, Mete, T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), İstanbul 1989
- TUNCAY, Mete “CHP’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri”, Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Atatürk Özel Sayısı), C. 36, No: 1-4, (Ocak-Aralık 1981).
- UYAR, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul 1999
- YETKİN, Çetin, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945, İstanbul 1983.

The Socio-economic Status of Gaziantep during World War II, According to RPP Inspectional Reports

During World War II, Turkey, under the leadership of İsmet İnönü, succeeded in maintaining its borders by pursuing a prudent policy despite all reactions. However, Turkey had difficulty in keeping its social and financial structures. The amount of money circulating in the market from 1938 to 1942 increased by three times because the government printed money for expenditures, and this condition led to inflation which shook the foundation of Turkish society. Beginning from 1942, wholesale prices in big cities increased by three times, although the government limited increases in rent. Furthermore, in the following year living conditions became harsher, especially as the prices of foodstuffs increased six times more. The shortage of raw materials and spare parts influenced the process of production negatively. Black market activities by the export and import agency commissions resulted in excessive profits. This adverse situation was the same in other countries during the war. Therefore, implementation of the economic protection policy was inevitable. The first measure taken by the government was the collection of new taxes. As a result, the economic depression during wartime, the budget deficit, inflation, and profiteering led to the construction of a state of emergency in the name of the Capital Tax. Such conditions prevalent throughout the country affected the people living in Gaziantep noticeably. Despite all of these hardships, government investments in Gaziantep during these years were significant.

This article is a study showing the steps the government took in order to develop the country and the situation of the people during World War II. After declaration of the republic, Gaziantep became one of the centres of commerce and industry in Turkey. Gaziantep, which had suffered great destruction during the Liberation War, began to develop rapidly between 1923 and 1950.

One of Gaziantep's greatest needs in the republican era was a railway. This need was crucial during the war. In 1946 a 1,400,000-lira subsidy was allocated from the budget in order to construct a railway line between Gaziantep and Kahramanmaraş. This railway line began to be built in 1947 and opened in 1953.

In 1944 there were 60,000 children needing education in the city of Gaziantep. 9,069 children, 7,967 of which were in primary school and 1,102 of which were in secondary education, were receiving education. In the city centre – even though there were 13,000 children who needed to receive education – only 3,220 children were enrolled in the schools. 25% of children in the city centre had the chance to get an education while only 10% of children had this chance in the whole city. The biggest challenge, as in other cities, was the inadequacy of building. In the city there were just four buildings constructed for educational purposes. Only one of them was in the city centre, where 60,000 people were living. All of the buildings used for education were like rambling houses. After code 4274 was implemented in 1944, 9 buildings in the village connected to the centre and 10 buildings in villages connected to Kilis District began to be built, and the needed lands for Village Institutes were expropriated. In terms of education, the average

amount of public expenditure for all cities at that time was 36% less and the public expenditure of eastern cities was 20% less. Although Gaziantep's educational expenditures were high compared to other eastern cities, they were still less when compared to all cities.

Gaziantep is a city rich in *wakfs*. There are valuable and large lots in beautiful parts of the city. Local inhabitants' principal means of livelihood include growing peanuts and weaving. Thousands of families in Gaziantep have lived on weaving from time immemorial. Most of the artisans, who earned only a day's wage before the war, are now pretty well off. The middle-class citizens build houses and construct cooperative buildings. The richer ones, in addition, constitute big capital companies. There were 8,000 actively working looms in the city during 1941–1945.

The province was in a fully operational state, meeting the requirements for courts of law, and executive and official organisations during the 1940s. With some effort by the Republican People's Party, a certain number of investments were made in Gaziantep. A district (*nahiye*) building worth 7,000 liras was purchased, and underwent a restoration worth 2,000 liras. 4,000 liras were provided for the community centres and 25,000 liras for philanthropic institutions. 12,000 liras were donated for construction of the Sahinbey Monument. A new organisation was formed, the Development Association, with a goal of developing the city. There were four important districts in Gaziantep at that time: Kilis, Islâhiye, Nizip and Pazarcık..